

VZNIK MASOVEJ KULTÚRY, VEREJNEJ SFÉRY A MASMÉDIÍ

PhDr. Alexander Plencner

Masová kultúra

O teórii masovej kultúry nemôžeme hovoriť skôr ako pred začiatkom 20. storočia. Fenomén masovej kultúry je však starší a aj uvažovanie o ňom, hoci nenieslo explicitne názov „teória masovej kultúry“, má svoju tradíciu, ktorá sa prvýkrát zreteľne prejavila v esejistickej tvorbe mnohých intelektuálov, kulminujúcej v Európe i Amerike 19. storočia. Kvôli jednoduchosti nebudeme v tomto texte rozlišovať medzi formami masovej a populárnej kultúry, respektíve populárnym umením (*popular arts, public arts*). Z historického hľadiska toto rozlíšenie nie je dôležité, má zmysel až v teoretickej reflexii 20. storočia.

Ak považujeme za charakteristický znak masovej kultúry to, že sa snaží zasiahnúť čo najširšie publikum a zapáčiť každému, potom sa jej zárodky objavujú už v staroveku. Amfiteátre antického divadla boli určené pre tisícky divákov a ich publikum tvorili reprezentanti všetkých spoločenských vrstiev. Predstavenia pre veľký počet ľudí sú odvodené už od pradávnych náboženských obradov a rituálov. Historicky sa tieto obrady a rituály transformovali do divadla, ale okrem neho aj do pouličných slávností, pochodov. Ich najznámejším reprezentantom boli staroveké dionýzovské slávnosti a saturnálie. V stredoveku sa rozšírili pašiové hry, ich vznik možno zaznamenať už v 13. a 14. storočí. Populárne sa stali v 15. a 16. storočí. „Rozšírenie pašiových hier sa takto zhoduje s epochou masových hnutí, v ktorých dochádzalo k zvláštnemu spojeniu medzi cirkevnou a ľudovou kultúrou“ (Fischer-Lichte 2003, s. 63). Iným typom ľudovej zábavy boli verejné popravy, bol to zvláštny druh predstavenia pre masy, pri ktorom dochádzalo k eskalácii emócií a ich hromadnému vybitiu podobným spôsobom, ako je to pri dnešných filmových hororoch. Aj slávnostné korunovácie panovníkov boli mimoriadne populárne, porovnateľné s dnešnými šou (*show, spectacle*).

Za masovú kultúru možno považovať Shakespearove hry v alžbetínskom Anglicku. Bola v nich vražda, incest, zrada, intrigy, morálny konflikt, láska, filozofia i existencializmus, to všetko bravúrne integrované do precízne skomponovanej dramatickej štruktúry. Hrali sa v divadlách, ktorých publikum tvorila aristokracia i ľud. V renesančnom Taliansku vznikajú dva typy komédie, *commedia erudita* pre vzdelancov a *commedia dell'arte* pre ľud, ktorej prvky adaptoval francúzsky klasicista Molière (1622–1673). Vysoká a nízka kultúra, tieto dve nezmieriteľné kategórie, sa teda neobjavili z ničoho nič, ale sú to časovo podmienené

fenomény, ktoré nadväzovali na určité historické tendencie. Zvláštnosťou je, že až myslenie o vysokej a nízkej kultúre má jasnejšie časopriestorové súradnice, dejiny reflexie masovej a populárnej kultúry sú zreteľnejšie a ľahšie uchopiteľné ako dejiny týchto foriem kultúry.

K posilňovaniu tendencií, ktoré viedli k vzniku masovej kultúry, prispel zánik feudalizmu, nástup demokracie a priemyselná revolúcia. Michel de Montaigne (1533–1592) v 16. storočí pripomína, že človek sa zrazu dostal do úplne novej situácie. Po rozpade stredovekej kultúry sa ocitol osamelý vo svete bez viery. Postfeudálna spoločnosť vyvíjala na neho veľký nátlak a preto hľadal únik z izolácie v zábave. O storočie neskôr už Blaise Pascal (1623–1662) reflektuje komerčnú kultúru, ktorá sa medzitým rozvinula. Každodenný život podľa neho poznačil klesajúci vplyv náboženstva a hovorí aj o tom, že sa objavil nový sociálny fenomén: nepokoj. Kým pre Montaigna zabezpečovala zábava prežitie jednotlivca, Pascal v nej videl nástroj jeho sebazničenia (Lowenthal 1963, s. 47-48). Tento rozporný postoj sú pre reflexiu masovej kultúry typické a pretrvávajú aj v ďalších storočiach. Rozpad feudálnej spoločnosti sa nedal zastaviť. Postupne vytvoril podmienky pre vznik stredných vrstiev, verejnej sféry a moderného spôsobu života a trávenia voľného času (Kellner 2004).

Dejiny kultúry zásadným spôsobom ovplyvnili prostriedky technickej reprodukovateľnosti. Za prvé masovo reprodukovateľné komodity možno považovať už bronzové výrobky, terakoty a mince, ktoré sa používali v antickom Grécku (Benjamin 1999, s. 195). Revolučné rozmnožovanie kultúrnych artefaktov umožnil vynález kníhtlače Johana Gutenberga (1445). Kníhtlačiarske zariadenie bolo natoľko významné, že sa dá oprávnene hovoriť o „kultúrnej zmene“. Umožnilo mechanickú reprodukciu textu, čím sprístupnilo širokému okruhu ľudí kultúrne dedičstvo minulosti a prispelo k utváraniu národných kultúr. Takto zhotovené identické texty sa ponúkali publiku ako výrobky (Jiráček – Köpplová 2003, s. 20). Rozšírenie papiera a tlače znamenalo nadradenie dovtedajších požiadaviek „kvality a večného obsahu“ pre ručne písanú literatúru novými požiadavkami „kvantity a úžitkovosti“ (Lohisse 2003, s. 92). Začiatkom 16. storočia možno pozorovať, ako sa tlačaná kniha postupne vynaňuje zo závislosti na rukopisoch a kníhtlač výrazne pomáha rozširovať myšlienky intelektuálneho hnutia humanistov. Je to paradox, lebo literárne formy vysokej kultúry sa rozmnožujú prostriedkami masovej reprodukcie. Presadzujú sa typografické štandardy a veľmi skoro aj štylistické konvencie (2003, s. 93-94). Nastáva obrovský rozmach knižnej literatúry, ktorá sa zrazu stáva čoraz dostupnejšou. V období písaných kníh mala prakticky k vzdelaniu prístup iba aristokracia, bohatí mešťania a najmä mnísi. Od vynájdenia kníhtlače postupne v mestách a štátoch vzniká čitateľská verejnosť.

Jednoduché prostriedky technickej reprodukovateľnosti sa výrazne zdokonalili počas priemyselnej revolúcie (1760–1830). Napríklad zavedením mechanickej parnej tlače sa strojnásobila produktivita kníhtlačiarskeho zariadenia. Priemyselná revolúcia zmenila aj sociálne pomery. Podľa Antoniny Kloskowskej bolo obyvateľstvo tradične sústredené do lokálnych spoločenstiev, ktoré zároveň určovalo hranice ich kultúrnej participácie. Ešte neexistoval jednotný a trvalý celonárodný trh ideí (1967, s. 120). Premyslená revolúcia dokázala premeniť kultúrne artefakty na štandardizované výrobky a vyrábať ich v takých množstvách, ktoré umožnili uspokojiť potreby najširších vrstiev obyvateľov a prekonávali kultúrne aj geografické obmedzenia. Bez prostriedkov technickej reprodukovateľnosti by sme dodnes pravdepodobne hovorili iba o ľudovej alebo populárnej kultúre. Dôsledkom technického pokroku bolo zvýšenie životnej úrovne a s ním spojený nárast populácie. V tomto zmysle je masová kultúra sprievodným fenoménom masovej, respektíve industriálnej spoločnosti, ktorá má svoje pevné historické oprávnenie.

Literatúra

- BENJAMIN, Walter. 1999. *Iluminácie*. Bratislava : Kalligram, 1999.
- FISCHER-LICHTE, Erika. 2003. *Dejiny drámy*. Bratislava : Divadelný ústav, 2003.
- JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara. 2003. *Médiá a spoločnosť*. Praha : Portál, 2003.
- KELLNER, Douglas. 2004. „Nietzsche's Critique of Mass Culture.“ [online]. [citované 2004-11-22]. Dostupné na: <<http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/nietzschescritiquemassculture.pdf>>
- KLOSKOVSKÁ, Antonína. 1967. *Masová kultúra. Kritika a obhajoba*. Praha : Svoboda, 1967.
- LOHISSE, Jean. 2003. *Komunikační systémy. Socioantropologický pohľad*. Praha : Karolinum, 2003.
- LOWENTHAL, Leo. 1963. „Historical Perspectives of Popular Culture.“ In: ROSENBERG, Bernard – WHITE, David Manning [eds]. *Mass Culture. The Popular Arts in America*. The Free Press of Glencoe, 1963.

Verejná sféra

Masová kultúra bola od svojich prvopočiatkov zábavou pre veľký počet ľudí (*masa*). Tento veľký počet ľudí sa pomaly mení na verejnosť a po Veľkej francúzskej revolúcii (1789–1799) je už jej vplyv na politický život nezvratný. Jürgen Habermas skúmal, akým spôsobom sa utvárala verejná sféra a publikum v Európe. V 17. storočí vo Francúzku tvorili publikum čitatelia, diváci a poslucháči. Popri kráľovskom dvore vzniká nová inštitúcia, v ktorej sa mohlo spoločensky diskutovať: salón (*salon*). V salónoch 18. storočia sa stretávala mestská aristokracia bez reálneho politického vplyvu s významnými spisovateľmi, umelcami a vedcami. (1995, s. 235). Tu sa prvýkrát názory oslobodili od ekonomického vplyvu, napríklad od najrozličnejších patrónov. Vo Veľkej Británii dvor nemal v mestách také silné postavenie ako vo Francúzsku. V rozpätí rokov 1680 až 1730 tu zaznamenávajú veľkú

popularitu kaviarne (*coffee houses*). V kaviarniach sa debatovalo o literatúre, umení, ale aj o ekonomických a politických otázkach. Salóny a kaviarne boli centrami literárnej kritiky a postupne sa v nich prebúdzala aj politická kritika, a to najmä medzi aristokraciou a buržoáznymi intelektuálmi (s. 236-237). V Nemecku nemali mestá také pevné pozície, ale existovali tu diskusné spoločnosti (*Tischgesellschaften*) a staršie literárne spoločnosti (*Sprachgesellschaften*). Neboli také aktívne ako salóny a kaviarne a bolo ich menej. Sústredovali sa tu remeselníci a obchodníci, silné zastúpenie mali vzdelanci zo stredných vrstiev. Salóny, kaviarne aj diskusné spoločnosti mali niekoľko spoločných znakov: umožňovali spoločenské styky, pri ktorých sa nedbalo na sociálny status, problematizovali sa v nich témy, o ktorých sa predtým nehovorilo. Habermas uvádza, že ten istý proces, ktorý spôsobil premenu kultúry na obchodovateľné komodity, viedol k zrodu publika, založenom na princípe inkluzívnosti (otvorenosti). Z kultúry sa stala téma, ktorou bolo možné začať diskusiu (s. 237-239). V Nemecku vzniká nové povolanie, kultúrny kritik (*Kunstrichter*), ktorý vystupoval ako „zmocnenec publika“ a vnímal sám seba ako jeho „hovorca“ a „vychovávateľ“. Z kritikov sa stali experti na boj medzi „dogmou“ a „módou“, oslovovali nevzdelané publikum a apelovali na jeho prirodzený úsudok. Na umeleckú kritiku v 18. storočí bolo možné naraziť najmä v žurnáloch (s. 240).

Neil Postman opísal premeny verejnej sféry v Amerike so zvláštnym zreteľom na aspekty zábavy. V Spojených štátoch sa verejne diskutovalo v prednáškových sálach (*lecture halls*). Tu sa „odohrávali štylizované ústne vystúpenia, ktoré posilňovali tradíciu tlače“. Medzi prednášajúcimi boli intelektuáli, spisovatelia, a humoristi. Vzdelanosť pomáhali pestovať aj robotnícke a učňovské knižnice. V Amerike 18. storočia boli nesmierne populárne letáky, rôzne brožúry a tlačoviny, teda produkty masovej kultúry, ktoré takmer spôsobili úbytok čitateľov kníh (1999, s. 45-46, 48). Ich tradícia pretrváva až do 20. storočia. V podobe brožovanej literatúry, tzv. *paperbackov*, znepokojovala intelektuálov brániacich diela vysokej literatúry (Alan Dutscher, Cecil Hemley). Leo Lowenthal uvádza, že k typickým plytkým témam knižného a zábavného priemyslu na Západe patrili národ, rodina, náboženstvo, slobodné podnikanie, osobná iniciatíva, kým na Východe sa prejavovala skôr snaha zvýšiť tvorbu národných kultúr alebo tu zaznievala téma morálnej skazenosti Západu (Lowenthal 1963, s. 50). Amerika je z hľadiska problematiky vysokej a nízkej kultúry špeciálne zaujímavá. Medzi vysokou a masovou kultúrou neexistovala jasná hranica. Lawrence Levine uvádza, že Shakespeare bol v Amerike ešte populárnejší ako v Anglicku. Stal sa najhranejším autorom v kolóniách. V krajine, ktorá bola vysmievaná z chamtivosti, si ľudia najviac vážili Shakespearea a Bibliu (Levine 1990, s. 16-18). Až na konci 19. storočia sa zrazu

Shakespeareove hry, klasická hudba a umenie starých majstrov postupne stávajú majetkom elity. Túto elitu predstavovali v 19. storočí vzdelanci alebo príslušníci vyšších spoločenských vrstiev, ktorí sa ešte v tomto období mohli tešiť relatívne výsadnému postaveniu v spoločnosti a kultúrnemu vplyvu. Spolu s rozvojom priemyslu, demokratizačným procesom a začlenením tých najširších vrstiev do spoločenského života postupne strácajú moc a kontrolu nad ekonomickými prostriedkami. Prichádzajú aj o kultúrny vplyv. Vysoká kultúra už nie je najvýznamnejšou kultúrou dominujúcou diskusiami, stáva sa okrajovým fenoménom. Elita sa snažila buď prisvojiť si alebo aspoň uchovať najmä diela klasickej kultúry, pri ktorých bolo zrejmé, že nie sú produktom modernej spoločnosti a jej priemyslu. Snažila sa zachrániť svoju kultúrnu identitu.

Literatúra

- HABERMAS, Jürgen. 1995. „Institutions of the public sphere.“ In: BOYD-BARRETT, Oliver – NEWBOLD, Chris [eds]. *Approaches to media. A reader.* London : Arnold, 1995.
- POSTMAN, Neil. 1999. *Ubavit se k smrti. Veřejná komunikace ve věku zábavy.* Praha : Mladá fronta, 1999.
- LEVINE, Lawrence W. 1990. *Highbrow/Lowbrow: The Emergence of Cultural Hierarchy in America.* Cambridge : Harvard University Press, 1990.
- LOWENTHAL, Leo. 1963. „Historical Perspectives of Popular Culture.“ In: ROSENBERG, Bernard – WHITE, David Manning [eds]. *Mass Culture. The Popular Arts in America.* The Free Press of Glencoe, 1963.

Masmédiá

Za hlavný prostriedok šírenia masovej kultúry sa považujú masmédiá. Začínajú sa objavovať už koncom 18. storočia. Masmédiá sú špeciálne technické prostriedky na distribúciu informácií (a zábavy) medzi obyvateľstvom. Spočiatku to bola masová tlač, ktorá rozširovala gramotnosť a vzdelanosť v najširších vrstvách obyvateľstva. Noviny sa čoskoro stali terčom kritiky pre údajnú nízku úroveň a bulvárnosť. V roku 1833 začína v New Yorku Benjamin H. Day vydávať noviny *New York Sun*, považované za prvý exemplár masovej tlače, ktorý sa nepredával na základe predplatného, ale po jednotlivých výtlačkoch. Na ulici ich ponúkali kameloti. Pre noviny sa ujalo označenie „šestákové noviny“ (penny press). Popularita novín ako prvého významného prostriedku masovej komunikácie stále stúpala, v období rokov 1890–1910 prudko narástla a po skočení prvej svetovej vojny sa expanzia ustálila. Situácia tlače na prelome storočí sa označuje aj ako éra „žltej žurnalistiky“ (DeFleur – Ballová-Rokeachová 1996, s. 64-65, 67-68). Pomenovanie je odvodené od názvu komiksu Richarda F. Outcaulta *The Yellow Kid*, ktorý spetroval stránky denníka *New York Sunday World* Josepha Pulitzera. Keď Outcault prešiel ku konkurencii (*New York Journal* Williama R. Hearsta), seriál naďalej vychádzal v pôvodnom denníku, kreslil ho však iný autor, George Luks.

Komiks sa spolu s ďalšími zábavnými obsahmi stal nástrojom zvyšovania popularity jednotlivých titulov masovej tlače a neskôr obľúbeným predmetom kritickej reflexie (Leo Bogart, Robert Warshow).

Na prelome 19. a 20. storočia nastala ďalšia vlna rozsiahlych zmien. Tradičný spôsob života ustupoval rýchlejšiemu sekularizovanému mestskému životu, s čím súvisel prudký nárast spoločenských aktivít. Procesy industrializácie a urbanizácie si vyžiadali nové formy sociálnej integrácie (McQuail 1999, s. 56). Zabezpečovali ich masmédiá, okrem tlače predovšetkým tie, ktoré boli založené na telekomunikačných princípoch. Telekomunikáciu (komunikáciu na diaľku) umožnila séria viacerých vynálezov a objavov. Historickým medzníkom bol vynález telegrafu (Samuel F. B. Morse, 1837), ktorý dokázal prenášať dáta káblom na väčšie vzdialenosti. Nasledoval telefón (Alexander Bell, 1876), bezdrôtový telegraf (Guglielmo Marconi, 1897). Hoci si niektorí vzdelanci mysleli, že rozvoj týchto komunikačných technológií bude automaticky znamenať prenos myšlienkovito bohatých obsahov, nastala situácia analogická rozšíreniu masovej tlače. Prenášali sa predovšetkým informácie zábavného charakteru a nevelikou myšlienkovou hĺbkou. Napríklad telegraf informácie nedovoľoval zhromažďovať, vysvetľovať alebo analyzovať; v tomto smere bol presným opakom tlače (Postman 1999, s. 78). Telekomunikačné prostriedky však umožňovali aspoň virtuálne prekonávať veľké vzdialenosti a úplne zmenili vnímanie priestoru. Kompenzovali osamelosť mnohých obyvateľov; ľudia vďaka nim mohli komunikovať a udržiavať sociálne kontakty bez nutnosti fyzicky opustiť priestor, v ktorom sa práve nachádzali. Vďaka všeobecne dostupným informáciám získali pocit participácie na živote celej spoločnosti. Mali taký prehľad o dianí vo svete, ktorý v minulosti nebol možný.

Dejiny masovej kultúry v 20. storočí sú do veľkej miery dejinami jednotlivých druhov masmédií. Leo Lowenthal považoval masovú kultúru za „zmanipulovanú reprodukciu reality takej, aká je“ (1963, s. 49). Najdokonalejšiu reprodukciu reality prinieslo druhé masmédiu, ktoré po tlači zasiahlo masy obyvateľov modernej spoločnosti: kinematografia. Jej objav sa stal východiskom pre vznik nového umeleckého druhu – filmu. Bratia Auguste a Louis Lumièrovci zostrojili kinematograf, zariadenie, ktoré umožnilo záznam a reprodukciu pohybu. Usporiadali prvé verejné filmové predstavenie v Európe (1895). Veľmi skoro sa začína s masovou výrobou krátkych filmov, ktoré sa postupne menili z jednoduchých gagov, skečov a výjavov z bežného života na zložitejšie príbehy. Film bol od začiatku chápaný ako jarmočná atrakcia, typický produkt masovej kultúry. Status umenia získaval iba ťažko a to najmä zásluhou experimentátorov, ktorí ignorovali masový vkus a skúšali hľadať nové výrazové prostriedky. Prvé filmové snímky sa spočiatku premietali v divadlách, neskôr

sa budovali špecializované premietacie sály, kiná. Film postupne dosiahol obrovskú popularitu a miliónovú návštevnosť. Prostredníctvom neho ľudia konzumovali obrazy každodennosti i úplne fantastické výjavy a emocionálne im celkom podliehali. Umožnil im paradoxný zážitok: sugestívny pocit participácie na obrazoch reality a súčasne únik z neprijemnej sociálnej skutočnosti, hospodárskej krízy, ktorá zachvátila celú modernú spoločnosť. Keďže predstavenia neboli drahé, mohli si ich dovoliť tie najširšie vrstvy. Kloskowská uvádza, že film bol prvou oblasťou masovej kultúry, v ktorej sa stalo bežné používanie termínov „priemysel“ a „produkcia“. Priniesol do masovej kultúry obraz a priame, hoci voľne spojené publikum (1967, s. 129, 133). Filmový priemysel analyzovali a kritizovali mnohí intelektuáli (Walter Benjamin, Herbert Blumer, Herbert J. Gans, Hortense Powdermaker, Tyler Cowen).

Navštevovanie kina sa stalo obľúbeným spôsobom trávenia voľného času. V 20. a 30. rokoch 20. storočia sa v USA vytvára sieť kín, ktoré vlastní najväčšie filmové spoločnosti: Paramount, Warner, Loews (vlastník Metro-Goldwyn-Mayer), Fox a RKO. Objavujú sa kinopaláce (napríklad *Radio City Music Hall*) – luxusne zariadené kiná pre vysoký počet návštevníkov, rozmermi porovnateľné s opernou sálou (Monaco 2006, s. 245). Aj masová kultúra sa teraz mohla vo vhodných podmienkach konzumovať sviatočným spôsobom ako divadlo – tradičná doména vysokej kultúry. Záujem o film prudko stúpal, vrcholil v 40. a 50. rokoch, v 60. rokoch dochádza k prudkému poklesu návštevnosti kín, ktoré spôsobil nástup a rozširovanie televízie (DeFleur – Ballová-Rokeachová 1996, s. 93-95). V dejinách filmu sú zaujímavé pokusy, keď sa toto médium niektorí politici alebo tvorcovia pokúšali využiť na propagandistické pôsobenie (Erich Ludendorff, Sergej Ejzenštejn). V tejto súvislosti sú známe najmä tri filmy: *Metropolis* Fritza Langa (1926), *Križnik Potemkin* Sergeja Ejzenštejna (1925) a *Zrodenie národa* Davida W. Griffitha (1915). Vyprovokovali množstvo úvah o účinnosti masmédií, najmä o vzťahu medzi ich sugestívnym účinkom a presvedčením publika. Inšpirovali teoretikov, ktorí skúmali ideologické pôsobenie masovej kultúry (Theodor W. Adorno, Max Horkheimer).

Tretím masmédiom v poradí bol rozhlas. Jeho vynález sa opieral o bezdrôtovú komunikáciu. Nikola Tesla vynášiel rádio (1893) a Reginald A. Fessenden rádiotelefón, prístroj, ktorý dokázal prenášať komplikovanejšie signály ako dáta morseovej signálnej sústavy. V roku 1906 sa uskutočnil prenos ľudského hlasu a v tomto istom roku sa prišlo na to, že niektoré minerály sú schopné prijímať rádiové vysielanie v jednoduchom obvode, čo viedlo k tzv. „kryštálkam“ – jednoduchým rozhlasovým prijímačom. Zamestnanec Marconiho spoločnosti David Sarnoff napísal memorandum (1916), v ktorom ukázal ekonomicky

výhodnú cestu, pomocou ktorej sa dal rozhlas využiť ako prostriedok masovej komunikácie pre bežné rodiny. Frank Conrad zo spoločnosti *RCA* prihlásil svoj domáci vysielateľ ako stanicu *8XK* (1920), na ktorej vysielal hudbu z gramofónu, aby si overoval dosah signálu. Podobné pokusy podnikli predaj rozhlasových prijímačov (DeFleur – Ballová-Rokeachová 1996, s. 107-112). Milióny obyvateľov, ktoré až doteraz chodili za masovou kultúrou von, do mesta, mohli zrazu zostať doma a masová kultúra sa dostala priamo k nim. Nebolo potrebné navštevovať koncerty, kiná, divadlá alebo prednáškové sály. Stačilo si naladiť rozhlasovú stanicu a počúvať najčerstvejšie informácie, hudbu alebo dramatické hry. Rozhlas sa rozvíjal v 30. a 40. rokoch, pričom jeho expanzia sa ustálila približne v 70. rokoch (DeFleur – Ballová-Rokeachová 1996, s. 188, 122).

Rovnako ako film, aj rozhlas bol nástrojom propagandy. Veľký ohlas u sociálnych teoretikov vyvolalo vysielanie rozhlasovej hry *Vojna svetov* stanicou *WABC* v spolupráci s *Columbia Broadcasting Network* (1938). Hru podľa románovej predlohy H. G. Wellsa adaptoval Orson Welles (Jiráková – Köpplová 2003, s. 159). Vysielanie vyvolalo paniku, ľudia ju totiž neinterpretovali ako umelecký program, ale ako spravodajstvo. Uverili tomu, že planétu Zem napadli Mart'ania a začali hromadne opúšťať mestá. Táto udalosť sa stala neskôr podporným argumentom pre tzv. teóriu zázračnej strely, ktorej podstatou bolo presvedčenie o veľmi silných účinkoch masmédií. Rozširovanie rozhlasu sprevádzal aj vývoj zvukových nosičov, ktoré umožňovali reprodukciu zvuku a hudby (*fonograf*, 1877, *juke box*, 1890, gramoplatňa – LP, 1910, kompaktná audio kazeta – MC, 1963, kompaktný disk – CD, 1982). Zvukové nosiče stáli pri zrode hudobného priemyslu a vzniku nahrávacích spoločností. Tieto spoločnosti spočiatku zaznamenávali hudbu vtedajších výkonných umelcov, neskôr začali hudobnú tvorbu podporovať a aj sami produkovať. Hudobný priemysel bol od začiatku terčom kritiky pre komercializáciu hudby. Táto kritika sa nevyhla ani populárnej hudbe ako takej (Theodor W. Adorno, David Riesman). Zaujímavým fenoménom sa stal spoločenský význam hudby, jej vzťah k niektorým spoločenským hnutiam (napríklad hippies, punk).

Televízia je masmédiom, ktoré kombinuje niektoré vlastnosti filmu a rozhlasu. Priniesla usporiadané prúdenie obrazu, zvuku a textu v jednom simultánnom toku (*streaming*). Predchádzal jej vynález Paula G. Nipkova, ktorý vymyslel spôsob, ako sprostredkovať pohybujúce sa obrazy (1884). John L. Baird skonštruoval mechanické zariadenie *phonovision*, ktoré zaznamenávalo pohybujúci sa obraz na disk, neskôr na diaľku vysielal obraz (1924). Základy televízneho systému vymyslel americký inžinier Philo T. Farnsworth a takmer zároveň s ním aj Rus Vladimír Zvorykin (1929), ktorý zostrojil elektrónku na prenos i príjem obrazového signálu. Toto vysielanie bolo založené na

katódovom žiarení. Experimentálne vysielanie v Amerike uskutočnila spoločnosť *NBC* (1930). Pravidelné vysielanie sa začalo v Nemecku (1935), vo Veľkej Británii o rok neskôr (Rankov 2002, s. 34). Kým rozhlas si podmanil „uši“ masového publika, televízia si podrobila aj jeho „zrak“. Upriamila jeho celú pozornosť na malú obrazovku, ktorá zaujala centrálné postavenie v obývacích priestoroch. Televízia sa stala kultickým predmetom, ktorý vyvoláva takmer posvätnú bázeň. Prostredníctvom televízie boli ľudskému vedomiu odrazu prístupný kaleidoskop obrazov celého sveta, starostlivo vybraných televíznymi pracovníkmi tak, aby prinášali čo najväčšie potešenie. Na rozdiel od filmu nešlo o konzervované záznamy reality, ale o aktuálne audiovizuálne reportáže. Vplyv televízie bol taký výrazný, že viacero teoretikov v 60. rokoch hovorilo o jej škodlivých alebo „hypnotických“ účinkoch (Umberto Eco, Marshall McLuhan, Gunther Anders, Jerry Mander).

Vlastníctvo televízneho prijímača sa stalo otázkou spoločenskej prestíže. Nástup televízie spomalila druhá svetová vojna, takže sa začala rozvíjať až v 50. rokoch 20. storočia a neprijemne zaskočila filmové spoločnosti – jej popularita prevýšila návštevnosť kín. V 70. rokoch sa rozšírila farebná televízia, v 80. rokoch káblová televízia. Televízia má taký obrovský vplyv na verejný život, že dnes sa mnohé udalosti spoločenského významu pripravujú tak, aby sa dali snímať televíznymi kamerami. Umberto Eco upozornil, že prevažne dokumentujúci charakter televízie (televízia ako kronika) sa postupne menil na charakter zábavný („televízia – to sme predsa my sami“) (2000, s. 99-105). Rozvoj filmového a televízneho priemyslu sprevádzal rozvoj technológií na výrobu zvukovo-obrazových nosičov (videorekordér, 1956, systém domáceho videa – VHS, 1976, viacúčelový digitálny disk – DVD, 1996). Nosiče sa stali vítaným technickým prínosom, lebo umožňovali zaznamenať televízny program. Úplne zmenili vysielanie televízie, pretože dovtedy sa museli všetky relácie vysielat' naživo. Keď sa na VHS kazetách začali verejne rozširovať nahrávky filmov, svet zachvátila videokultúra. V 80. rokoch vzniká osobitná kategória tzv. „béčkových filmov“ určených takmer výhradne pre VHS: akčné filmy, karate filmy, horory. Diváci boli fascinovaní možnosťou púšťať si svoje obľúbené filmy a televízne relácie znova a znova vždy, keď dostali chuť a pomocou tlačidiel *rewind – fast forward* dookola opakovať tie najlepšie scény. Reprodukovaná realita tak podľahla úplnej kontrole. Koncom 90. rokov 20. storočia dokonca poklesol predaj hudobných nahrávok, pretože ľudia začali dávať prednosť nákupu filmov na DVD.

Zatiaľ posledným masmédium je internet, celosvetová komunikačná sieť využívajúca osobné počítače, ktoré nemá žiadneho vlastníka ani vysieláč. Internet kombinuje viaceré prvky všetkých predchádzajúcich masmédií a zároveň má niektoré samostatné vlastnosti.

Nápad prepojiť počítače a komunikačné siete sa zrodil už v 50. rokoch minulého storočia. Ako prvá iniciovala vytvorenie počítačovej siete spoločnosť *ARPA*, zaoberala sa rozvojom technológií pre vojenské účely. Sieť vznikla v roku 1969 a volala sa *ARPANET*. Financovala ju vláda, nebola bežne prístupná využívala sa iba na výskum, do ktorého boli zapojené univerzity (Mrkvička 2004, s. 94). Neskôr sa počítačová sieť rozšírila, začala slúžiť verejnosti, objavili sa prvé komerčné firmy, ktoré poskytovali pripojenie. Internet zaznamenal najväčší rozmach v 90. rokoch. Je to komunikačný kanál, ktorý prakticky nie je možné kontrolovať a táto sloboda mu zaisťuje pretrvávajúcu popularitu. Telekomunikačné firmy radi vo svojich reklamách vyzdvihujú internet ako prostriedok získavania informácií alebo nástroj vzdelanosti. Užívatelia internetu majú prístup k najrozmanitejším obsahom, zábavným aj vzdelávacím, ktoré si môžu sami vyberať (webové stránky). Nie sú závislí od ponuky iných masmédií. Interaktivita internetu sa najviac prejavuje vo formách elektronickej komunikácie – *chat, e-mail*. Veľká časť masového publika vidí v tejto komunikačnej sieti nástroj reálneho oslobodenia od manipulácie spoločností podnikajúcich v zábavnom priemysle. Nielenže vytvára komunikačné mosty a publikačné možnosti pre tvorcov, ktorých nezastrešujú veľké podnikateľské subjekty, ale umožňuje rozširovanie rozmnoženín hudobných a filmových diel a počítačového softwaru (legálne aj nelegálne – prostredníctvom výmenných sietí, tzv. *peer-to-peer*). V tomto zmysle internet a počítačové technológie posilňujú moc publika a producenti sú nútení hľadať alternatívne riešenia (napríklad vytvárať špeciálne verzie svojich kultúrnych produktov pre internet, kde si ich môžu záujemcovia kúpiť za podstatne nižšie ceny). Internet je vynikajúcou platformou populárnej kultúry. Užívatelia si môžu pomocou neho produkovať a vymieňať vlastné kultúrne produkty (napríklad videozáznamy) alebo sa združovať v rôznych fanúšikovských organizáciách, kde formulujú sa presadzujú svoje požiadavky (mnoho vydavateľstiev dnes vydáva hudobné nahrávky, ktoré vznikli za asistencie publika – hudobné kompilácie na základe hlasovania fanúšikov a pod.).

Nástup masmédií v 20. storočí bol jedným z faktorov, ktorý prispel k vzniku masovej spoločnosti a expanzii masovej kultúry. Dominantným masmédiom zostáva televízia. Internet priniesol rozšírenie dosahu starších typov masmédií, tlačeným masmédiám (noviny, časopisy) i masmédiám s vysielaným signálom (rozhlas, TV) pomohol zvýšiť komunikačný rádius. Dochádza k rozvoju multimédií. Východiskom pre ich vznik bolo spájanie „TIME“ odborov: T (telekomunikácií), I (informačných technológií), M (médií) a E (entertainment = zábavného priemyslu). Moderné masmédiá na jednej strane rozšírili verejný priestor, možnosti šírenia masovej kultúry a tvorby jej nových foriem, na druhej strane posilnili pozície subkultúr v spoločnosti a napomohli k vyrovnaniu síl medzi tvorcami kultúry a jej spotrebiteľmi.

Literatúra

- DeFLEUR, Melvin L. – BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, Sandra J. 1996. *Teorie masové komunikace*. Praha : Univerzita Karlova, 1996.
- ECO, Umberto. 2000. *Mysl a smysl*. Praha : Moraviapress, 2000.
- JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara. 2003. *Médiá a spoločnosť*. Praha : Portál, 2003.
- KLOSKOWSKA, Antonina. 1967. *Masová kultura. Kritika a obhajoba*. Praha : Svoboda, 1967.
- LOWENTHAL, Leo. 1963. „Historical Perspectives of Popular Culture.“ In: ROSENBERG, Bernard – WHITE, David Manning [eds]. *Mass Culture. The Popular Arts in America. The Free Press of Glencoe, 1963*.
- McQUAIL, Denis. 1999. *Úvod do teórie masovej komunikácie*. Praha : Portál, 1999.
- MONACO, James. 2006. *Jak číst film*. Praha : Albatros, 2006.
- MRKVIČKA, Tomáš. 2004. „Internet.“ In: REIFOVÁ, Irena [ed]. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha : Portál, 2004.
- POSTMAN, Neil. 1999. *Ubavit se k smrti. Veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha : Mladá fronta, 1999.
- RANKOV, Pavol. 2002. *Masová komunikácia, masmédiá a informačná spoločnosť*. Levice : L.C.A., 2002.

© PhDr. Alexander Plencner, 2006, 2007